

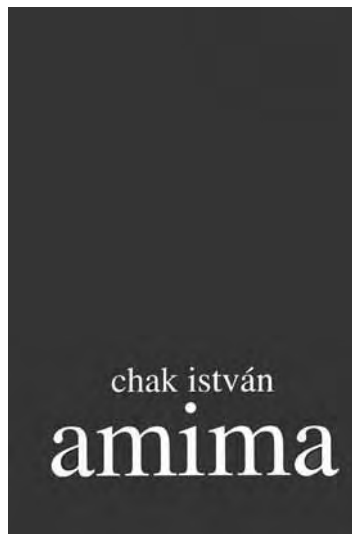
Péntek Imre

Szómosás és facsarás Margináliában

Chak István: *amima*

Sokan emlékeznek még a Magyar Műhely elegáns, fekete borítójú kötetekre.

Nagy Pál Monológium, Dedinszky Erika: Gyógyfűvek, beszélő állatok, Erdély Miklós Collapszus. Orv., hogy csak a nekem kedvesebbeket említsem. E könyvek tiltott gyümölcsnek számítottak hosszú ideig a szocializmus szelektív nyilvánosságában, egy-egy becsempészett példány kézzel-kézre járt, amíg el nem tűnt – valaki kezén... Arról az avantgárd irodalomról hoztak hírt, amely akkoriban nálunk csak a múltban létezett. Elsősorban Kassákra gondolok, de Déry Tibort, Barta Jánost, Tamkó Sirató Károlyt is említhetném. Forgathattuk a Tett és Ma a bekötött példányait, de a magunk avantgárd verseinek közléséről nem is álmodozhattunk. Voltak merész próbálkozók, volt, aki az újvidéki Új Szimpozionban próbált publikálni, s voltak még merészebbek, akik az avantgardizmus szentélyében, a Magyar Műhelyben szerettek volna megjelenni. De mindenesetre a modernizmus bibliáját forgatták serényen, Nagy Pál könyvét – szintén elegáns, fekete borítóval – a Korszerűség, kortárs irodalom címmel megjelent tanulmánykötetet, amelyben számos jó tanáccsal szolgált a szövegirodalom és képv. művelőinek. Mert azért akadtak ilyenek, Székely Ákos, Molnár Miklós, Zalán Tibor, Petőcz András, Pető Tóth Károly – hogy csak az elsőket említsem, akik szakítani akartak a hagyományos lírai formálás eszköztárával, és a „jelentésség” bűvkörében kezdték széttördelni a nyelvet. Mindez történt úgy 1975-től 85-ig – egy-két év ide vagy oda nem számít -, s a Magyar Műhelyben megjelenni sikk volt, teljesítmény – és természetesen az egészséges, fiatal szervezet által igényelt provokáció. A „Hökkentsd meg az elvtárs”- jegyében szépen induló folyamat – mely a Magyar Műhely „triásza”, Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár szellemi bábáskodásával próbált kiteljesedni – élvezte az underground-ság minden előnyét és hátrányát. Betiltott kiállítások, botrányos irodalmi estek, feljelentések és igazoló jelentések kísérték útját, másfelől a nimbusz, a meghívás a Magyar Műhely bécsi vagy párizsi irodalmi szeánszaira kárpótlás volt a nem közlés(ek)ért. Nos, ebbe a körbe tartozni, ha csak érintőlegesen is, szakmai rangnak számított, s kétségtelen, a szerkesztő-szervező párizsi urak komoly

mércét is tettek a jelentkezők elő, mielőtt felvétel nyertek volna a „láthatatlan irodalmi légióba”.

Tágabban vett régióinkban a szombathelyi Életünk valódi „csillagkapu” volt a nyugati magyar irodalomra, köszönhetően az államilag engedélyezett kapcsolatteremtésnek és az ezt jó érzékkel kihasználó Pete György, akkori főszerkesztőnek. Nem véletlenül jelentkeztek publikációikkal itt a „műhelyesek” – kintről és bentről -, s ennek a merészebb gondolkodásnak sok hazai pályakezdő került vonzásába. Itt, Zalában, Egerszeg városában egy bizonyos Peti István, akinek hagyományos versei itt-ott megjelentek, a nyolcvanas évek elején radikális metamorfózison ment át: széttördelt, diffúz szövegeket kezdett írni, eltorzította a szavakat, szemmel láthatóan élvezettel játszott a jelentés(ek) két-vagy többértelmsége által kínált félreértésekkel. (Helyesen: amit félre lehet érteni, azt félre kell érteni.) Azonban a folytatás nem volt egyszerű, mondhatni: zökkenőmentes, amint a fűszövegéből megtudhatjuk. 1985-ben született az *amima*, egy év verstermése szerkesztődött könyvvé. Ritkás publikációk az Életünkben, a Magyar Műhelyben és a Palócföldben, ami elegendő a szakmai tudomásulvételhez, de kevés az „üdvösséghez”. Hisz (akkortájt) a rangos „központi” irodalmi lapok elzárkóztak az avantgárd jellegű szövegek közlésétől. Vagy legalábbis, az óvatos, nagy nevekhez köthető, többszörösen ellenőrzött „nyitás” jellemezte őket. Chak István mégis eljutott a kötet megjelenésének „küszöbéig” 1989-ben – s ki tudja, hogy a rendszerváltozás zűrzavarában miért adta vissza a kiadó (nevét feddve jótékony homály) a kéziratát... A kilencvenes években folytatta a hasonló jellegű szövegek írását, ám kötetére nem akadt kiadó. Az avantgárd (vidéki) „remetéje”, ahogy Tarján Tamás nevezte, a visszavonultságot, a bezárkózást választotta, és műfajt váltott. Ekkor kezdte a Hevesi Sándor Színház büféjében folytatott beszélgetéseit leírni és közzé tenni. E közben nem mondott le az *amima* megjelentetéséről. Ötvenedik születésnapja táján (2003-ban) meglepte magát egy elegáns, keménytablás, fekete borítójú könyvvel, saját kiadásában. A kötetet forgatva, nyugodtam mondhatjuk: jól tette.

De nézzük magukat a szövegeket!

A könyv első, nagyobb részében Chak István nem megy túl a cummings-i formaelveken: a sorok megtörése, szétszórása, elhelyezése a síkban, a tipográfiai elemek, jelek használata a kifejezés érdekében, a szavak (betűk) egymásba „csúsztatása”, tördelése, az írásjelek és a kis és a nagybetűk speciális használata. Szerves része a módszernek a grammatikai játék: a szórend felfogatása, a szófajok átalakítása, a szokatlan, torzító szóképzés, a szójátékok és betűrejtvények.

Mi jellemzi – első olvasásra – a kötet verseit? (Mert azok, bármennyire eltávolodott a szokványos poétikai megoldásoktól.) A szerző számos akadályt gördít a befogadás elé. Kezdjük azzal: a címek csak a tartalomjegyzékben szerepelnek, a szövegek gyakorlatilag szinte egybefolytak a lapokon. Ez biztosan a szerkesztés egyik trükkje volt (a sok közül), s arra a folytonosságra, belső összefüggésre figyelmeztet, amely az egyes darabok, ciklusok között kétségtelenül fennáll. Meg kell küzdenie az olvasónak (az olvasásnak) azért, hogy „közelebb” jusson e vers/szövegek magjához, értelméhez. A rejtélyességhez, rejtőzködéshez még valami járul: a kritikai attitűd. A szerző kritikusan viszonyul a nyelvhez: ő (sem) hisz a hangalak(szóalak) és a jelentés egyértelműségében. A jelentés helyett az a bizonyos – Nagy Pál által – jelentésség az, ami számára érdekes. A jelentés(ek) relativizálása. Nos, Chak István is e „jelben” kíván győzni – s számomra legalábbis meggyőzően. A nyolcvanas évek „nyelvkritikája” joggal vetette el, vette bonckés alá a hamis, eufémizmusokkal terhelt, kiüresedett beszédmódot. Chak István programja hasonló: a Skino/fréZIA ciklusban írja:

„hogyan beszél? igen hagy
beszél

mintha csak
mosná a szókat”
E „szómosás” oka:

„elveszett
és nem maradt
SEM/MI ELMOND/HATÓ

már
kinek
s m/inek
ha elveszett”

A dadogás bénító nyelvi állapotában anyjához
könyörög:

„segíts anyám
szülj újra anyám
édes tejjel add számba újra a szavakat”

A szkepszis egyszerre kétoldalú: tartalmi és formai. A kifejezés „nehézségeiről” több helyütt is olvashatunk: „a ritmusodnak nincs akusztikája/a trópusok tája is kihalt...” (Tudod, van úgy), másutt a következőképpen fogalmaz: „hova mennek a sorok/ a sorok moziba mennek...(S/ír/

o/c/k). De nincs tenni: „költlönk – mondja K. E./bizony! költlünk/ITT költlünk barátom/A végeken...” E szkepszis a nemcsak kifejezésnek, a költészetnek is szól, annak költészetnek, mely még hitt valamiféle reakcióban...

elkiabáltunk
néhányj ,nagyszavat'
szabad vagy nem(?)
pofonvertük a falóságot
s most ,ott' vagyunk
ahol a p art
szakad (És/ gép el)

A pofonvert „falóság”- úgy tetszett - bírja az ütések. Oly annyira, hogy ez a kritika, szkepszis csak rejtve jelentkezhetett akkor, amikor e vers/szövegek születtek. (Pedig ha úgy vesszük, kötete egyik rétege bombasztikus pamflet, a szocialista rendszer kigúnyolása.) De lássunk néhány példát (ami egyúttal magyarázza is a kiadó vacillálását, illetve visszalépését). Példáimat a könnyebben megközelíthető vers/szövegekből merítem. Itt van mindjárt a kötet elején a *G/rizspomp/ó*.

„hát mért	búsulsz G/rizsácska
nem vár	haza senki
volt már	jobb sorod
nem	t/enni v/enni
	itt

A Grizsácskában nem nehéz felismerni a Grizsácskát, s innentől fura dolgok fogalmazódnak meg – „volt már jobb sorod/nem itt t/enni v/enni”... Még direktebb a *k-ig h*. Érdemes az egészet ideidézni.

„már csak
legyint a szívem

m/re költözött bölcs
szomorúság ha pof

átbeverő gyűl
ölet szorít
ja ököl
kezembe
mikor egy-egy man

ó a prolik
vezet
ő szer-papol
epéről”

A szórejtvényt néhány áthelyezéssel érthetővé és eretnökké válik: pofát beverő gyűlölet szorítja ökölbe kezem, mikor egy-egy manó a prolik vezetőszerepéről papol. A szórejtvényekbe kódolt társadalomkritika azt

– az akkor sokunkban megjelenő – közérzetet jelenítette meg, hogy a „helyzet kibírhatatlan, de ki kell bírni”. Gúnyorosan állapítja meg ugyancsak a *k-ig h*-ban: „adu/alizmusko/rátéljük/most/most ád m/ég so'/k-ig h/,a' így?/megg”. Hogy mely dualizmusra gondolt, nem nehéz kitalálni. A kötet vonulatai azonban ennél sokkal árnyaltabbak és gazdagabbak. Rendkívül érdekes megfigyelni, hogy Chak István mennyi szép, kifejezetten lírai darabot „illesztett be” ebbe a monumentális szöveghalmazba. A *Tudod van úgy*-ből már idéztem, mintha szándékolatlan rontana bele a bukolicus alkonyi képekbe, finoman csengő asszonáncokba az utolsó versszakban (mert ebben, igaz kissé szabálytalanul, versszakok vannak):

„tudod van úgy hogy hirtelen
hirtelen bealkonyul
bukik a Nap a láthat
s milyen áron?mondd
tudod s hogy bukik hirtelen”

Sajátos „betétdalok” ezek a szövevényesen megszerkesztett opuszban, oldva a tömény szó-züllesztést, ugratást, jelentésváltást. „susogó homokra pörölő kavics/fonnyadt lábnyomok/intenek halk szelíd/szóra” – íme néhány sor az *És/ha gép el* ciklusból. Szintén ebben lelhetjük fel talán a legmegindítóbb kis dalt, telítetten József Attila – utalásokkal. Még ha olykor groteszkre is vált a hang, a J.A-jelenség egyszerűségének, megismételhetetlenségének olyan emberi-nyelvi-költői evidenciája fogalmazódik meg ebben a nyolc sorban, ami ritkaság.

„én nem ülhetem a rakpart alsó kövét
fogamban nem szaporodhat az idegen anyag
a semmi ágára sem ülhet fel szívem
s riadt lelke föl nem sikolthat

ide nem jöhet karóval már senki
és nem képzelhet senki sem már rózsát
itt nem lakik már senki a város peremén
és nem szerethet senki sem úgy Flórát”

A gyermekkori élmények (mély)rétege, szerelmi/erotikus vonulat sem hiányzik. „néha elhiszem a narancsot/ teremnek az almafák/anyám könnye pereg a zsupptetón ...és/nagyi-sütte kenyér/ázik a számban” (*Vonulásu(n)k.*) A *Lásd: ámulom magam* a rátalálás izgalmát, örömét fejezi ki. „de!nem hagylak/elmenni hova is/hogy

metgaláltalak/végre téged/pedig lásd árulom/magam el/mosódott képű haj(')dan/volt szerelme/ k emléke/ ível át virrasztott nemléteke n...”

Chak ciklusai mind elvontabb formák és tartalmak felé vezetnek. A *Skino/fréZIA* és a *Lá-ra for* (mely nem más, mint a csudálatos „Zsazsa bá”, akinek szemében barna kis valamik, repülők potyogtak mellzsebéből, míg jobb *oldalára for* – szabad prózai átírásban) újabb és újabb (kétségtelenül, néha fársztó) feladatokat állítanak az olvasó elé. Az utóbbi ciklus végén igazi e. e. cummings hommage: „köt/e/teke/tír/unka/ver/sheyl/ették/tele/nyar/dok/banhal/adv/a” (Fordításban: köteteket írtunk a vers helyett, éktelen yardokban haladva.) Bravúros, telitalálat, igazi cummings-i lelemény.

A *Szól a csönd* ciklus már vizuális költészetnek „áldoz”. A *Bonbom*, *'ok szó, képtükör...* és más, szinte már képzőművészeti igénnyel megformált művek Chak István kiváló grafikai érzékéről adnak bizonyosságot. A korabeli letraset és írógép-technikával készült formációk ma hősiességnek tűnnek, s kissé megmosolyogtatóak. Vízont az *amima* sorozat – amiről a kötet a címét kapta – grafikai megoldásaiban és betűkompozícióiban is lenyűgöző alkotás. A szó – amima – egyéni kreáció; benne van az anima, az ima, a mai, s még jó pár variáció. Tarján Tamás, aki a *Könyvhétben* tavaly írt a kötetéről – éppen ezeket emelte ki. „Elgondolkodtató, mély az amima III. és az amima V. szötte, az amima IV. ,testies-elvont' tükre, az amima VII. plakátja, az amima IX. architektúrája...” „A kassági intenciók kétségtelenek, de e szegényes nyomdatechnikán is átsüt az eredeti grafikai-tipográfiai fantázia, frissesség, ötletesség.

Mit mondhatnánk végül? Chak István kötetét komoly poétikai teljesítmény és avantgárd nosztalgia együtt. A *Skino/fréZIA*-ban található egy permutált szövegkonstrukció, melynek lényege valahogy így fogalmazható meg: ha minden leütés pontos, ziccer, talál, akkor ooHHoo. Értetni vélem ezt az *Ohó*-t, ezt az indulatszót, mely az elismerésnek egy hirtelen feltörő, kibuggyanó kifejezése. Én úgy gondolom, a kötet megérdemel egy szakmai „*Ohó*”-t, függetlenül mindentől, hol jött létre (végeken), hogyan (nem) jelent meg, s alkotója valóban egy év alatt szötte meg e bonyolult mintázatú szövegszötte, vagy netán hosszabb/rövidebb ideig bíbelődött vele. Olyan dekonstrukciós mű ez, melynek helye van Anomália, Patália és Marginália irodalmi napja alatt. Elkésett-e vagy sem? Nem érdemes ezzel sem foglalkozni. A műveknek megvan a saját ideje. És az – ha érvényesek – előbb-utóbb eljön...